

מי כמוהו נודע רוב ימיו בבכיו על חורבן בית שני - תרבות וספרות

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2026-02-03/ty-article/.premium/0000019c-2215-d6ab-a7df-bb7d4f490000

דן מירון

February 3, 2026

הפגישה הראשונה עם משולם טוכנר לא יכלה שלא להכות את האורח בהלם קל. בראש ובראשונה בלט לכל-עין מומו של בעל הבית. הוא היה איש קטן, כמעט גוצי, מכווץ כולו תחת חטוטרת מזדקרת עד למחצית העורף, צווארו היה קצרצר, "חנוק" וכמעט בלתי-נראה תחת הראש הגדול, וזה היה מונח עליו כאבטיח במקשאה. אלא שהעיוות הכבד הזה איכשהו לא כיער כלל את בעל המום. אדרבה, ניתן לומר על טוכנר שהיה יפה פשוטו כמשמעו. ראשו הלבאי פשוט השכיח מהעין את יתר גופו. עטור בלורית מכסיפה-עבותה מתגבהת מעל מצח רחב ושני חלונות עיניים מאירות, עיניים גדולות, נבונות ורושפות, מפיקות זרמים חיים של פיקחות, שנינות, הומור, סקרנות וחיות גועשת. הפה, בשרני וחי, מעורר מחשבות על הנאות החיים, אבל הדיבור ששפע ממנו לא היה רך. אדרבה, הוא היה חד, מהיר, קופצני, עליץ אך פסקני, קובע מסמרות. כל הגוף הקטן והפגום כל-כך היה מלא תנועה, ובאיזו דרך מוזרה גם נעים למראה. המום היה כאמור בולט מאוד לעין, אבל כל שאר הגוף כאילו ביטל את חשיבותו. האם כזה היה גם הרושם שהותיר משה מנדלסון בשעתו? תיאורים של כמה מבני הזמן מאשרים שאכן כך היה.

טוכנר היה גם איש כותב, שריו כולו בספירה של הספרות. תחילה כתב סיפורים ורשימות בענייני ציבור, אחר-כך נעשה למבקר-חוקר ספרותי חד וחריף, מלא סקרנות, השגות וטענות, מוכן מדי-רגע לוויכוחים בעד וכנגד, ועניינה אותו ההתרחשות הספרותית שליוותה את הקמת המדינה (מכאן אולי הקשר האמיץ עם משה שמיר). אולם את ייעודו העיקרי גילה כשנצמד ליצירת עגנון ונעשה לפרשנה, וככזה גם משקל שכנגד לברוך קורצווייל, הדובר הראשי בקהילת פרשני עגנון של התקופה. פירושיו של טוכנר ל"תמול שלשום" מהווה עד היום תחנה חשובה בדרכם של פרשני ה"רב-רומן" (מטבע שטבע בועז ערפלי) של עגנון.

טוכנר חלק נמרצות על ייחוס המשמעות הפרוידיאנית הדמונית-סקסואלית לדמות בלק הכלב הירושלמי, משמעות שקורצווייל שיכנע רבים באמיתה ובכך הפך את הקריאה הפסיכולוגיסטית ברומן לנפוצה ומקובלת על חשבון היבטיו האחרים, ההיסטורי, הקומי, הפארודי והפילוסופי. הוא הבין את הכלב ואת נשיכתו הגורלית כתופעה טרגית-קומית-היסטורית (המוליכה אמנם לטרגדיה נוראה), תמצית המרירות והכפירה של "הדור הברנרי". מאמרי פרשנות אחרים של טוכנר שעסקו בעיקר בסיפוריו הסימבוליים המאוחרים של עגנון, "עידו ועינם", "עד עולם" ו"הדום וכיסא", היו מפולפלים לעילא, אולי יותר מדי. בכל מקום שטוכנר מצא בו צורך ב"פענוח", בחשיפת "פשר" נסתר, התחדדו חושיו ודבריו נהיו חדים ומרתקים, אם כי לא תמיד משכנעים.

טוכנר היה גם איש כותב, שריו כולו בספירה של הספרות. תחילה כתב סיפורים ורשימות בענייני ציבור, אחר-כך נעשה למבקר-חוקר ספרותי חד וחריף, מלא סקרנות, השגות וטענות, מוכן מדי-רגע לוויכוחים בעד וכנגד, ועניינה אותו ההתרחשות הספרותית שליוותה את הקמת המדינה (מכאן אולי הקשר האמיץ עם משה שמיר). אולם את ייעודו העיקרי גילה כשנצמד ליצירת עגנון ונעשה לפרשנה

לעומת זאת, דיוניו במשמעותה הכוללת של יצירת עגנון בתרבות ובספרות העברית היו פחות מקוריים ומעניינים. פה ושם נחשפו בהם כתמים רחבים של בנליות, הליכה נמלצת בעקבות המקובל והמוסכם. אולם בכל מלא תפארתו הוא התגלה כשיצא כאביר לבוש שריון ואוחז רומח להגנה על יצירת עגנון מפני ביקורת שלילית. הפולמוס שניהל עם שלמה צמח על משמעותו ועל ערכו האסתטי וההגותי של "תמול שלשום" מספק עד היום קריאה עירנית היכולה להסב הנאה לקוראים המסוגלים ליהנות מקרב ספרותי סואן אך גם ענייני, מנומק, מודגם. היטב.

ייתכן שבזכות הקרבות האלה דווקא נעשה טוֹכנר למקורבו המובהק, בן-חסותו ועושה-דברו של עגנון עצמו. המספר הרב-מג כאילו גם גילה למבקר הפרשן כמה מ"סודותיו" (אמנם הפרשן לא היה רגיש במידה מספקת לאירוניה ולתכסיסי ההטעיה המכוונת שבגילוי סודותיו של המסטר). בכל אופן, עגנון נהיה לאורח הכבוד בבית סיידוף וקישט בנוכחותו המגנטית ערבים ספרותיים לא מעטים שנערכו בסלון המרווח שבו, הוא ה"ליוואן" הערבי, חדר האירוח הגבוה, רחב הידיים והריק כמעט לגמרי מריהוט מכביד שבו הציבו מישה ורחל את כס המלכות של גדול המספרים.

אמנם מדי פעם הרשה המלך לעצמו להטיל על מקורבו-מעריצו שליחויות או מטלות קטנות, שלא תמיד היו נעימות ומכבדות, ואף-על-פי-כן היו בעיניו של המקורב למלכות בבחינת הוראה שיש לבוא באש ובמים אם בכך תהיה תלויה העמידה בה. מטלה מעין זו היתה הכוח המניע שגילגל לדרכו את עיקר סיפורנו.

בהכירי את סבך הרגישויות האגוצנטריות שכיסה באותם ימים את השדה הספרותי על "משמרותיו" השונות לא יכולתי שלא לחשוש ממהו מעין התנגשות לעין-כל שתוסיף פרק משעשע לצרור סיפורי חוכמתו ועוקצנותו של עגנון, שניתן היה לראות בסיפורים אלה ז'אנר ירושלמי עצמאי של רכילות פיקנטית

יום אחד, בתחילת שנות השישים, כיבד אותי טוכנר בהזמנה טלפונית דחופה לקחת חלק בערב חגיגי שייערך בביתו בנוכחות עגנון ולכבודו. ייתכן שהיתה זו מעין חגיגת יום הולדתו ה-75 של גדול המספרים (נולד ב-1887). טוכנר נשמע חד ומעט נסער בשיחתו (או שכך היה נדמה לי). הוא אמר וחזר ואמר שההזמנה מגיעה מעגנון עצמו, שאמר בפירוש שהוא מעוניין בנוכחותי.

ההזמנה, עלי להודות, הרתיעה אותי. נהייתי זה-עתה למרצה צעיר באוניברסיטת תל אביב, כשזו שכנה עדיין בגן החיות הלימודי של מנדלסון באבו כביר, וההרצאות התקיימו בה בעיקר בשעות הערב, כשקולו הדידקטי של המרצה השתלב שלא מדעת במקהלה הנהדרת של בעלי החיים שעמדו על זכותם להודיע ברבים כי הנה הם פורשים לשינה ושאל יעז מאן דהוא לחדור לתחומם בשעות החשכה. קריאות, ציוצים נמרצים ואף צריחות רמות, אבל נטולות דחיפות או בהלה אמיתית או איום כלשהו, מילאו את החלל וגרמו לי הנאה משונה. עלי להודות שאהבתי את ההרצאות הללו שנישאו על גלי השיחה הקדם-לילית שניהלו ביניהם בעיקר בעלי הכנף. הן יקרו בעיני יותר מהרצאות שקיימתי בהיכלי פאר אקדמיים או בטרקליני חברות מלומדות בארץ ומחוצה לה. מאוד לא רציתי לבטל אחת מההרצאות הללו שהתנגשו עם הזימון מירושלים. גייסתי אפוא את מירב הנימוס שהיה בי ודחיתי את ההזמנה בלוויית דברי ההתנצלות, ההסברים והתנודות הראויים, וכבר חשבתי שנפטרתי מהעניין כולו.

האמת המלאה היתה שלא רק הדבקות במילוי חובותיו של אקדמאי צעיר כלפי שומעי לקחו שהגיעו מרחוק והביאו עמם ריח טוב של שדות ואסמים היא שהביאה לדחייה המנומסת. קצת חששתי מההזמנה ובייחוד מהקביעה המודגשת שהיא מגיעה "מפי הסוס" עצמו. לערבי עגנון בבית סיידוף יצא שם שעורר בי דאגה כלשהי. הרכילות הספרותית סיפרה שהמספר הגדול מכולם מנצל מדי פעם את הכינוסים הללו כדי "להעמיד אנשים במקומם". המדובר כמובן באנשים שהיה לו עמם איזה חשבון שלדעתו הגיע זמנו להיפרע. אמנם הוא היה עושה זאת, כדרכו, באירוניה דקה ובהבעת פנים מיתממת, אבל הללו כמובן חרפו את הפגיעה ולא מיתנו אותה.

יעקב אורלנד מספר בהומור חמצמץ על אחת הסצנות הללו. ב-1946 יצא לאור ספר שלו שהכיל שירי ירושלים נלהבים. טוכנר ערך ערב לכבוד הופעת ספרו של המשורר השכן, שבו הושמעו כנהוג דברי שבח, ומישהו סיפר באותו ערב על כך שכשקראו משירי הספר שעסקו בנביאי ישראל באוזני פרופסור קלאוזנר, המלומד הלאומי שבכולם והמבקר הספרותי רב הזכויות, זלגו עיניו דמעות. "קלאוזנר פרץ בבכי", חזר והדגיש הדובר, אחד מחברי

המשורר שביקש כמובן להשמיע דבר-שבח מופלג. או־אז פלט עגנון "באותה ארשת מפורסמת שלו, חציה מהללת וחציה קוטלת, וכל-כולה טובלת בהומור דק וחכם, כהאי ליסנא: 'נו, מה תימה? הפרופסור-דוקטור הנכבד — מי כמוהו נודע רוב ימיו בבכיו על חורבן בית שני, ועתה שהתגלגלו לו הפואימות של אורלנד והוא יכול לבכות על חורבן ירושלים בשלישית — יחמיץ ולא יבכה!"

קורא בן-ימינו זקוק לגלאי מוקשים כדי לחשוף את סדרת הזילזולים שהוסתרו תחת החיפוי הדק של האמירה העגנונית. ראשית ה"פרופסור-דוקטור הנכבד". אכן קלאוזנר היה קובע בשערי ספרי המחקר שלו את תיאורו האקדמי הכפול והמנופח דוקטור-פרופסור, והדבר עורר לגלוג בקריית ספר של התקופה. אמרו שכשמחבר-מלומד חושש בעת הוצאתו לאור של ספר הזקוק להגנה מפני ביקורת של הקולגות שלו שאולי יגלו את המקור של "חידושו" הוא מצטייד במקל ה"דוקטור". אבל כשהוא מפוחד עד כדי חלחלת-מותניים הוא נוטל עמו לא רק מקל חובלים אלא גם אלה חסונה ומטילת אימה, "פרופסור".

דק מבדיחה זו וארסי הרבה יותר ממנה היה עניין הביכוי המתמיד של חורבן הבית השני. כל ימיו האמין קלאוזנר שעיקר תרומתו המחקרית מרוכז בתחום תולדות הבית השני וראשית הנצרות. כשנוסדה האוניברסיטה ב-1925 הוא היה בטוח שהפרופסורה בתחום זה מזומנת לו, אלא שהוא יצא אבל וחפוי ראש מהפגישה עם ההיסטוריון אברהם אדולף ביכלר, מנהל בתי המדרש לרבנים בווינה ובלונדון ומחברם של מחקרים רבים בתולדות ישראל ובעיקר בימי הבית השני, שבידו היתה נתונה ההכרעה בעניין המינוי. הפרופסור לא רק מנע ממנו את המינוי אלא גם פלט לעברו עלבון אישי גס. קלאוזנר לא עבר על כך בשתיקה והתלונן באוזני-כל ובכל הזדמנות. באוטוביוגרפיה שלו הקדיש פרק זועם למעשה הגזל שחילץ מזרועותיו את אהבתו הראשונה.

ההסתדרות הציונית בראשות מנחם אוסישקין נחלצה לעזרתו וגרמה להקמת קתדרה חדשה, תולדות הספרות העברית החדשה, תחום שלא נחשב ראוי למעמד עצמאי של מחקר אקדמי ובשום מרכז אוניברסיטאי לא הוקדשה לו "קתדרה", היינו יחידת לימוד העומדת בפני עצמה. כבשת הרש הזאת נמסרה לידיו של עורך "השילוח" רב הזכויות, והוא לא הניח לאיש לשכוח את העוול שהיה כרוך בכך.

עגנון כמובן לא ויתר על זריית מלח דקיק על הפצע הפתוח, ותוך-כך פגע, כאילו שלא במתכוון, במשורר הצעיר שספר הפואמות הירושלמיות שלו סומן כ"חורבן ירושלים בשלישית". כמובן הפגיעה האחרונה היתה רק בבחינת "שאר ירקות". את ה"חשבון" העיקרי ערך עגנון עם שכנו על גבעת "תלפיות", מי שתלה על פתח ביתו הישר מול ביתו של עגנון את השלט "יהדות ואנושיות". אף כי כעורך "השילוח" פירסם קלאוזנר סיפורים של עגנון ברצון ובאדיבות הראויה, התייחס הסופר אליו בשנאה כבושה שנבעה לא רק מחוסר הערכה למפעלו הספרותי כמבקר ולזה המחקרי כהיסטוריון אלא גם מסיבות אישיות.

ואולי עגנון לא סלח לו את מניעת תמיכתו ההכרחית (כפרופסור לספרות עברית) בעת הניסיון הראשון שלא צלח להגיש אותו, את עגנון, כמועמד לפרס נובל ואפילו העדיף את המשורר-המספר זלמן שניאור כמועמד לפרס המרום. מכל מקום, המשטמה העמוקה שחש עגנון כלפי קלאוזנר מצאה את מלוא ביטוייה בפרק ברומן "שירה" שעסק בביקור-האונס של מנפרד הרבסט ואשתו הנריאטה בביתו של פרופסור בכל"ם. הפרק היה בו כדי להמית עד-כדי-כך שלא ברור אם מחבר "שירה" התכוון באמת לשלבו במקום שנועד לו ברומן שלא הובא לידי גמר, ומכל מקום נדחה פרסומו של הפרק עד לאחר מותו של קלאוזנר ב-1958, ולמעשה גם עד לאחר מות עגנון עצמו ב-1970.

האם היתה לי אישית סיבה לדאגה? אולי כן ואולי לא, אמרתי לעצמי, אך בלבי ידעתי שאפשרות ה"כן" המאיים, אם תושם בכף מאזניים מכוונים היטב, תגבר על זו האחרת ותכבד ממנה. בהכירי את סבך הרגישויות האגוצנטריות שכיסה באותם ימים את השדה הספרותי על "משמרותיו" השונות לא יכולתי שלא לחשוש ממשוה מעין התנגשות לעין-כל שתוסיף פרק משעשע לצרור סיפורי חוכמתו ועוקצנותו של עגנון, שניתן היה לראות בסיפורים אלה ז'אנר ירושלמי עצמאי של רכילות פיקנטית, אמינה או בלתי-אמינה.

לכאורה, לשם מה נחוץ היה לעגנון להתגולל עלי? מעולם לא כפרתי בגדולתו, הייתי בקי בכל כתביו ולימדתי את מיטב סיפוריו בכל מסגרת הוראה שעמדה לרשותי. אמנם חלק מיצירתו הסיפורית של המאסטר, "סיפור פשוט", "פנים אחרות", "הרופא וגרושתו", "פרנהיים", "עד הנה" ובייחוד "אורח נטה ללון", היה קרוב ללבי יותר מחלקים אחרים, כגון המעשיות הכמו-מסורתיות-חסידייות (אף כי שבתי וקראתי פעם אחר פעם ובהנאה מופלגת פרקים מסוימים ב"הכנסת כלה" כפרק העוסק בחתולה לסונקה), הסיפורים הסימבוליסטיים המוקדמים ("לילות") והמאוחרים ("עד עולם"), פרקי "ספר המעשים" עמדו לגבי בסימן שאלה בייחוד לאחר שהתחלתי לתרגם מגרמנית את סיפוריו המוקדמים של קפקא (פרקי "התבוננות" ו"גזר הדין") ואז החלטתי בלבי שמחברם הוא גדול הסופרים היהודים המודרניים ושבנוכחות "הגלגול", "דין וחשבון לאקדמיה" ו"רופא כפרי" "האוטובוס האחרון" ואפילו "פת שלמה" מסירים את המגבעת. אולם לא סברתי שעניין זה, במציאות הספרותית של אותם ימים, לא תבע טיפול ביקורתי, שמא בכל-זאת פותח עגנון ערוץ חדש וראוי בפני המספרים הישראליים הצעירים (כגון א"ב יהושע). לעומת זאת זיהיתי תחום אחר שנראה לי ראוי ואף תבע טיפול ביקורתי מייד. המדובר היה במה שכינתי "פולחן עגנון", שטף של הילולות בכתב ובדיבור שהחל וגאה באותם ימים משנה לשנה והציף כמעט לגמרי את מוספי הספרות וכתבי העת. אבל על כך, בשבוע הבא.